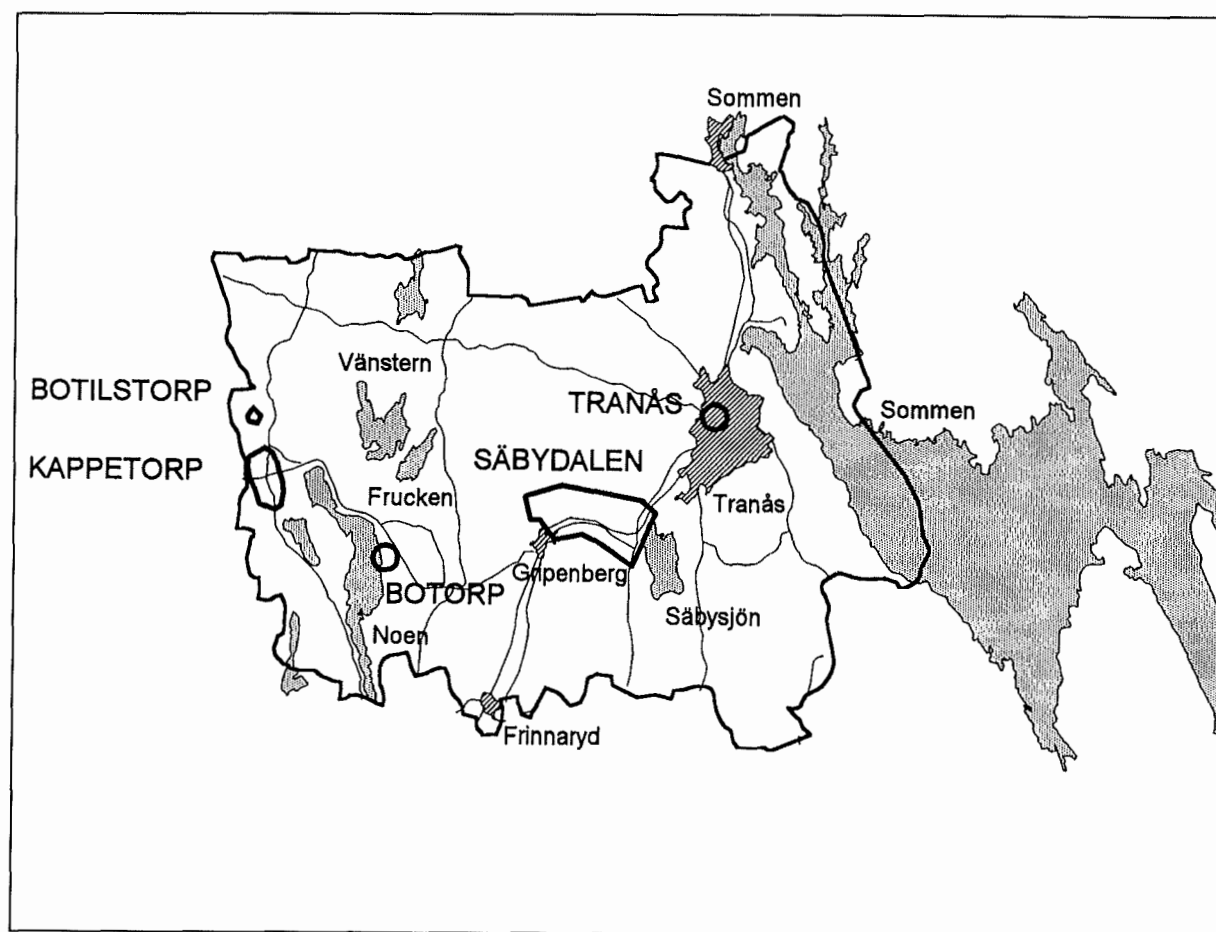

Riksintressemiljöer i Tranås kommun

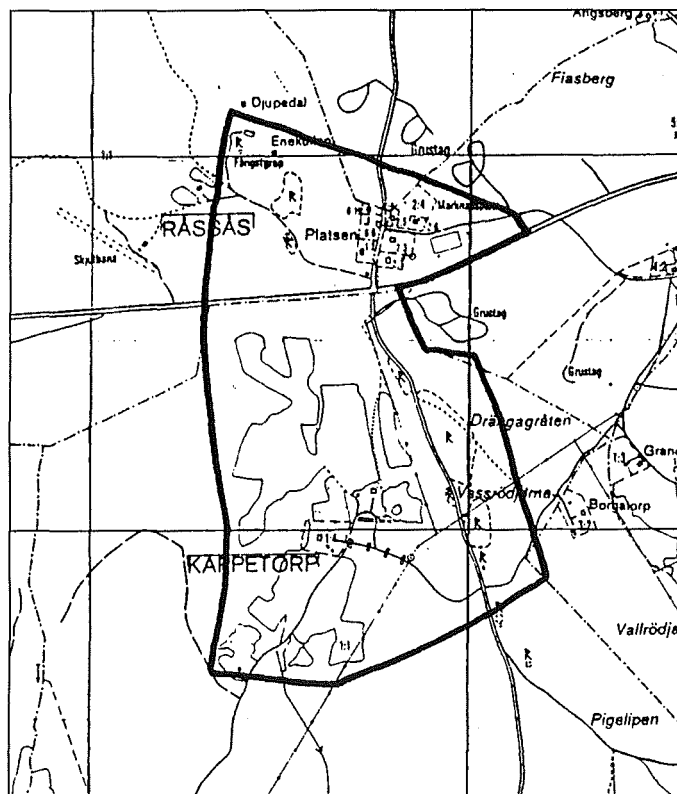

Skala ca 1:300 000

Källa: Länsstyrelsen i Jönköpings län

Riksintresse nr 84, Kappetorp, Tranås kommun

RAÅ KATALOG - Motivering: Kommunikationsmiljö i anslutning till marknadsplats och område med hög fornlämningsstäthet. **Uttryck för riksintresset:** Adelövs fortfarande använda marknadsplats med bod från 1700-talet. I anslutning till området på de s.k. Vassrödjorna ligger flera järnåldersgravfält med framför allt rösen, runda och kvadratiska stensättningar samt domarringar och resta stenar. Genom området går en välbevarad vägsträckning av 1800-talskaraktär med vägföring som antyder hög ålder. Odlingslandskap. **I området ingår även:** Kappetorps f.d. prästgård med manbyggnad från 1780-talet och äldre timrade hus.

Beskrivning

I den sydöstra delen av Tranås kommun vid Hullaryd-Adelövskorset och inte långt från gränsen mot Jönköpings kommun ligger Adelövs marknadsplats. Att området har gamla anor vittnar en komplex fornlämningsmiljö om, med såväl gravfält som enstaka gravar från järnåldern. I miljön kring marknadsplatsen finns förutom talrika förhistoriska fornlämningar, en fångstgrop och marknadsbodar samt Adelövs före detta prästboställe, Kappetorp. Prästbostället omges av ett kuperat och väl hävdat odlingslandskap präglat av äldre tiders bruk. Ett stort fornlämningsområde, Vassrödjorna, är beläget på östra sidan om Hullarydsvägen. Här finns lämningar av äldre järnålderskaraktär i form av rösen, runda och kvadratiska stensättningar, domarringar och ett par resta stenar. Här finns också röjningsrösen i en flack tallskogsterräng.

*Ekonomisk karta 7e6g, 7e7g
Skala ca 1:20 000*

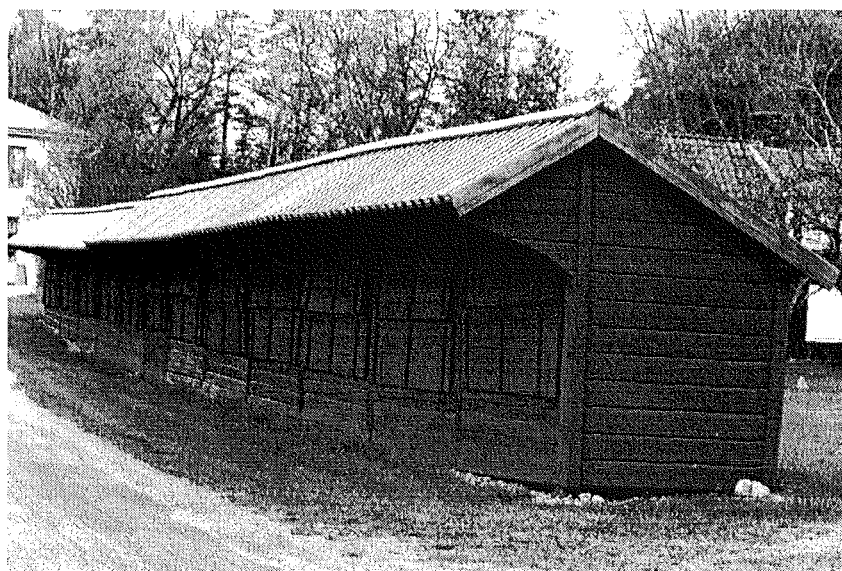
I områdets västra del, inte långt från Råssås gård, finns ytterligare gravfält och en av länets 30 kända fångstgropar för varg. Miljön hör till en av länets mer komplexa områden med fornlämningar från järnåldern.

Vassrödjorna

Adelövs före detta prästboställe - Kappetorp - är en tvåplansbyggnad uppförd av liggande timmer på 1700-talet. Mangårdsbyggnaden flankeras av tre uthusbyggnader som flyglar. Till gårdsmiljön hör även andra uthusbyggnader, ekonomibyggnader och en arrendatorsbostad från tiden kring sekelskiftet 1900. Fram till gården leder en allé. Det omgivande och värdefulla odlingslandskapet är svagt kuperat och har ett rikligt inslag av lövträd. Sammantaget har gårdsmiljön och landskapet höga bevarandevärden.

Vid Adelövs marknadsplats finns fortfarande kvar några timrade eller av skiftesverk uppförda marknadsbodar från 1700- och 1800-talen.

På 1780-talet erhöll borgarskapet i Gränna privilegier att hålla marknad på platsen - en naturlig samlingspunkt vid en vägkorsning där flera byvägar strålar samman. Tidigare fanns här flera marknadsbodar, men en del av dessa har flyttats och återfinns utmed Bollnästorget på Skansen i Stockholm.

Marknadsbodarna

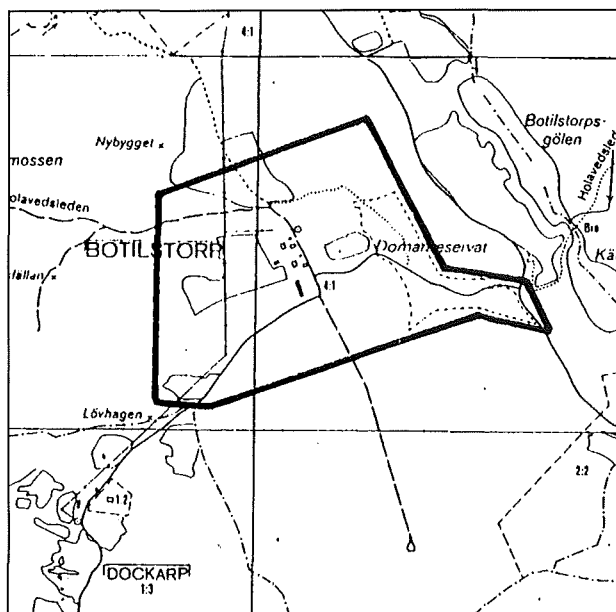
Odlingslandskapet

Motiv för urval

Den stora fornlämningskoncentrationen av järnålderstyp vid Vassrödjorna visar vilken central plats området var under förhistorisk tid. Områdets långa historiska kontinuitet tillsammans med det strategiska läget i länet är en viktig länk i utvecklingen för området fram till utfärdandet av 1700-talets marknadsprivilegier. Denna kontinuitet har fortsatt in i våra dagar och fortfarande hålls marknader på platsen. Marknadsbodarna är välbevarade och unika som företeelse för länet. Fornlämningsmiljön hör till en av länets mest uppmärksammade. Odlingslandskapet är väl hävdat och bildar en värdefull helhet tillsammans med den också välbevarade bebyggelsen.

Riksintresse nr 85, Botilstorp, Tranås kommun

RAÄ KATALOG - Motivering: Odlingslandskap med bevarat lövängsbruk. *Uttryck för riksintresset:* Botilstorps gårdsmiljö med två hemman som har boningshus från 1800-talets andra hälft. Öster om gården ligger ett område präglad av lövängsbruk.

Beskrivning

De båda gårdarna i Botilstorp är placerade i rad, naturskönt och högt belägna med en vidsträckt utsikt över Adelövsdalen och det system av små sjöar, som sträcker sig utefter dalgången.

Gårdarna omges av öppen odlingsmark och i anslutning till dem ligger domänreservatet Botilstorps äng, ett exempel på lövängsbruk - en i äldre tid vanlig brukningsmetod i trakten. Vandringsleden Holavedsleden har sin sträckning förbi Botilstorp.

Det finns belägg för att Botilstorp utgjort boplatssedan 1500-talet och åtminstone sedan dess har gården varit delad i två brukningsenheter.

Ekonomisk karta 7e7g, 7e6g
Skala ca 1:20 000

Vintrigt odlingslandskap i Botilstorp

I branten öster om gården, och i anslutning till vägen mot Botilstorp, ligger domänreservatet Botilstorp - en typisk nordsmåländsk löväng på vilken ett äldre ängsbruk fortfarande bedrivs. Trädbeståndet domineras av höga askar, ekar och hassel. Ängen har en rik örtflora med närmare 120 arter noterade. Inslaget av kulturspår i ängen är stort med bl a hamlade askar, stengärdesgårdar och på de omgivande markerna finns många odlingsrösen.

Bebyggelse

Norrgården, f.d. korpalsboställe, är uppförd omkring 1850 av timmer med rödfärgad locklistpanel. Manbyggnaden flankeras av parallellställda timrade flyglar från 1800-talet. Den södra av dessa har tjänstgjort som bostad och den norra är en magasinbyggnad. Kring flygelbyggnaderna återfinns ett rikligt inslag av gamla kulturväxter.

Södergården har även den en locklistpanelad manbyggnad uppförd av timmer under 1800-talet. Manbyggnaden flankeras av två parallellställda flyglar/uthus, varav den ena är ett timrat f.d. magasin. En ekonomibyggnad, en jordkällare och en stor ladugård ingår i gårdsmiljön. Manbyggnaden torde ha fått sitt nuvarande utseende omkring sekelskiftet 1900.

Till båda gårdarna hör uppvuxna trädgårdar med inslag av flera stora och gamla frukt- och vårdträd. Trädgårdarna utgör en viktig del av helhetsmiljön tillsammans med det omgivande odlingslandskapet.

Motiv för urval

Riksintresset motiveras främst av det kring Botilstorps gårdar omgivande och värdefulla odlingslandskapet och de många kulturspår som alltså går att avläsa i detta t ex hamlingsspår, odlingsrösen och stengärdesgårdar. Domänreservatet är ett representativt exempel på ett område där lövängstäkt bedrivits långt in på 1900-talet. I länet finns få sådana områden kvar.

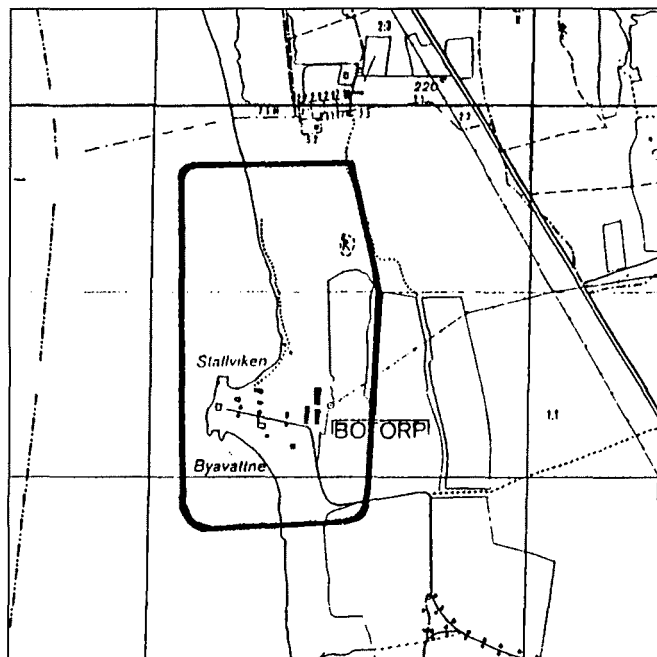
Den välbevarade bebyggelsen är väl sammanhållen och på ett naturligt sätt anpassad till det omgivande odlingslandskapet. Manbyggnaderna utgör goda exempel på byggnadstraditionen i den nord-östra länsdelen. Sammantaget har områdets bebyggelse- och landskapsbild höga natur- och agrarhistoriska värden.

Från vägen ges betraktaren en vacker vy över landskapet

Riksintresse nr 86, Botorp, Tranås kommun

RAÄ KATALOG - Motivering: Herrgårdsmiljö av 1800-talskaraktär med för tiden typiska byggnader för förädling av gårdens produkter. **Uttryck för riksintresset:** Rikt byggnadsbestånd med bl a huvudbyggnad av 1600-talstyp, ombyggd decennierna kring sekelskiftet 1900, mejeri och magasin från tidigt 1800-tal och fd förvaltarbostad från 1875. **I området ingår även:** Mindre gravfält från järnåldern.

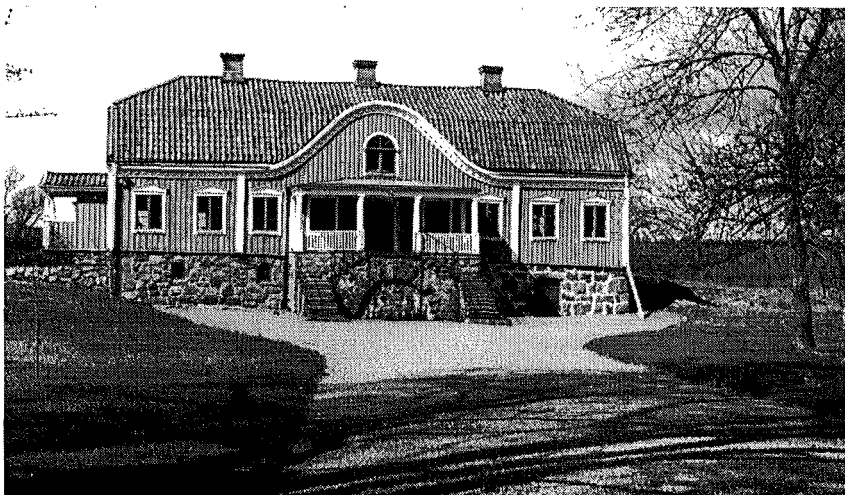
Ekonomisk karta 7e5h, 7e6h Skala ca 1:20 000

Beskrivning

På en udde på den östra sidan av sjön Noen ligger Botorps herrgård. Gården har ett naturskönt läge och omges av ett ålderdomligt parklandskap med flerhundraåriga ekar. I miljön kring herrgårdskomplexet finns även gårdsgravfält och till en medelstor herrgård hörande ekonomibyggnader och bostäder för gårdens jordbruksdrift.

Förekomsten av ett gårdsgravfält norr om gården tyder på att Botorp som boplatz har förhistoriska anor. Här finns ett gravfält med fem firsidiga stensättningar från äldre järnåldern. I området har även fynd av en stenåldersyxa gjorts. I parklandskapet finns stora solitära lövträd - företrädesvis ekar - av stor visuell betydelse för landskapsbildningen.

Botorp som på 1670-talet erhöll säteriprivilegier var tidigare en by. Någon ståndsmässig säteribyggnad kom emellertid inte att uppföras på gården förrän drygt 100 år senare då släkten Bogeman tillträdde säteriet.

Manngårdsbyggnaden, Botorp

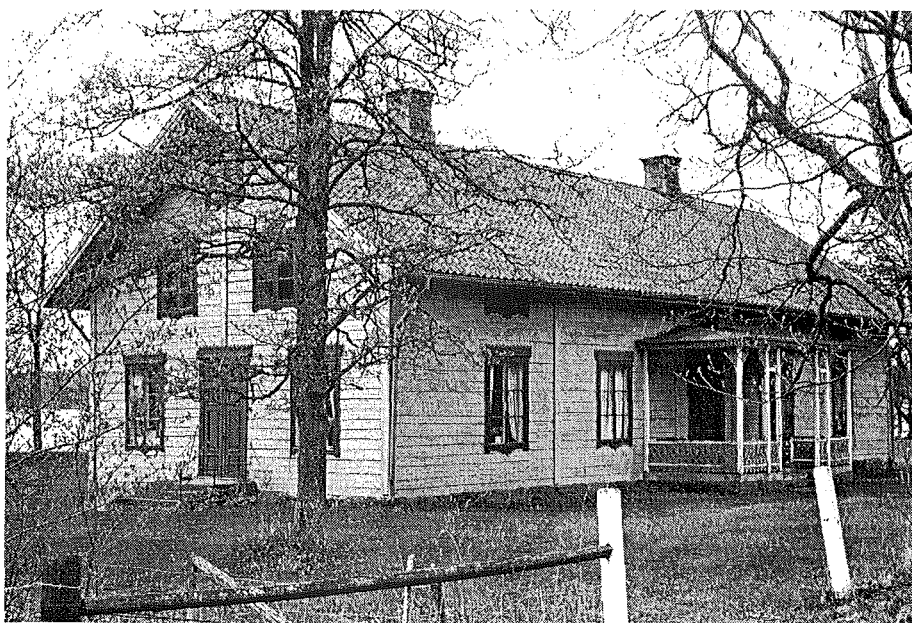
Huvudbyggnaden från 1700-talets förra hälft är uppförd av timmer i 1½ plan på hög stensockel och försedd med gulmålad locklistpanel. Karakteristisk för byggnaden är den svängda frontespisen från 1800-talets mitt och de gavelformade fönsteröverstyckena. Fasaderna uppvisar för övrigt flera klassicistiska dekorelement som tandsnitt, kapitäl och en dörromfattning där det klassicistiska temat är väl genomfört.

Under 1920-talet har huvudbyggnaden förlängts med ett par fönsteraxlar. Även interiörerna uppvisar många fasta inredningsdetaljer från det tidiga 1800-talet.

Huvudbyggnaden omges av ekonomi- och uthusbyggnader, ett större magasin (som renoverats under 1995) på stolpunderrede, mejeribyggnad - båda timrade och uppförda under 1800-talets första hälft, förvaltarbostad av timmer från omkring 1875 där fönster- och dörromfattningar försetts med lövsågerier. Till gårdsmiljön hör även en arbetarbostad, smedja, linbasta, jordkällare och hemlighus.

Mejeriet, Botorp

*Förvaltarbostaden,
Botorp*

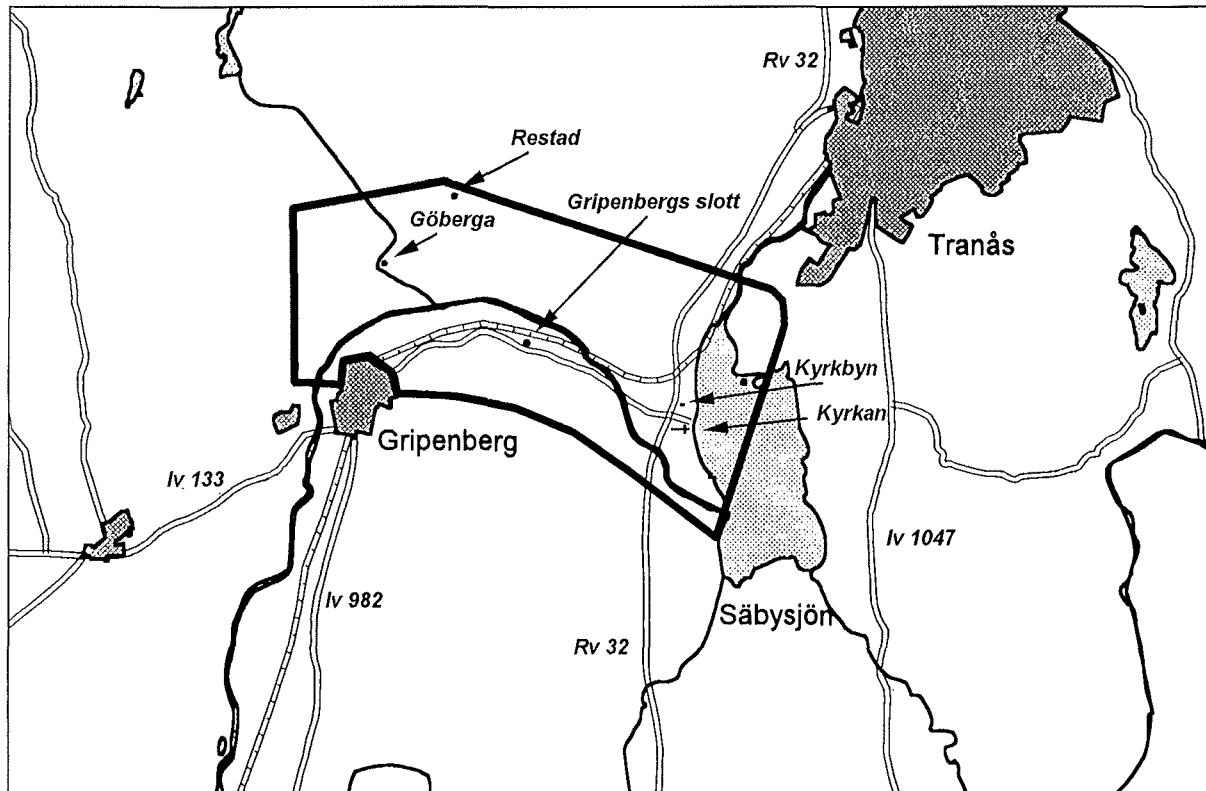
Motiv för urval

Botorp är ett gott exempel på en mellansvensk mindre herrgård och är mycket karakteristisk för det tidiga 1800-talets byggnadsideal i klassicistisk stil, men med kvardröjande gustavianska drag. I den komplexa gårdsmiljön ingår alla på ett större gods förekommande byggnader som förvaltarbostad, arbetarbostäder, gårdsmejeri och ett stort antal ekonomibyggnader för olika funktioner. Anläggningen är fortfarande synnerligen välbevarad och flera av fasaderna är orörda sedan byggnadstiden. Genom bebyggelsens gruppering går det ännu väl att avläsa den sociala hierarki som en gång fanns på länets herrgårdar. Som boplats har gården dessutom belagda förhistoriska anor genom det intilliggande gravfältet.

Det omgivande park- och odlingslandskapet förstärker gårdens bevarandevärden ytterligare. Gården ingår dessutom som en komponent i ett större stråk av herrgårdar i Svartåns dalgång - Säbydalen - mellan Säbysjön och sjön Noen.

Riksintresse nr, 87 Säbydalen, Tranås kommun

RAÄ KATALOG - Motivering: Herrgårdslandskap med bebyggelse från olika tidsepoker samt inslag av olika centrala funktioner. **Uttryck för riksintresset:** Sammanhängande odlingsbygd, till stora delar tillkommen genom sjösänkning, med herrgårdarna Gripenbergs slott (uppfört av trä på 1660-talet av Carl Gustaf Wrangel med Nicodemus Tessin d.ä. som sannolik arkitekt) och Göberga, Åbonäs samt Restads säterier med tillhörande ekonomibebyggelse samt torpbebyggelse. Fornlämningar från bronsålder och framåt, enstaka eller grupper av gravar och gravfält samt bytomter och fornåkrar. Flera ortnamnsförläggningar av äldre typ (-berg/a, -by, -inge, -stad). Den bördiga dalgången kring Svartån korsas av den gamla landsvägen från Östergötland mot Eksjö. Längs vägen ligger Säbydals by med Ådala handelsgård, Sätthälla gästgiveri (tingsplats under 1600- och 1700-talen) samt Säby sockencentrum med en märklig romansk kyrka, ombyggd under senare sekel, prästgård, kyrkstallar, sockenstuga, ålderdomshem och agrarbebyggelse från 1800-talet.

Kartillustration Länsstyrelsen i Jönköpings län
Området återfinns på kartbladen: 7e5i, 7e5j, 7e6i, 7e6j

Beskrivning

Säbydalen karakteriseras av låglänta och vidsträckta odlingsmarker utmed Svartåns dalgång. Inom området ligger många säterier som t ex Gripenbergs slott, Göberga, Åbonäs och Restads herrgårdar. I Säbydalen finns sockencentrumet Säby kyrkby och den gamla marknadsplatsen vid Säbydal. Flera fornlämningsmiljöer från yngre stenålder och framåt i tiden finns i dalgången och på dess hagmarks-sluttningar. Odlingslandskapet är på flera ställen fortfarande väl hävdad och har en välbevarad äldre karaktär i behåll. Från omgivande höjder finns flera goda utsiktspunkter och genom en del av dalgången sträcker sig vandringsleden Holavedsleden.

I den komplexa fornlämningsmiljön ingår ca 130 fornlämningar. Strax sydost om gården Ebbarp finns en större koncentration bl a en hällkista, en stensättning, ett gravfält med tio domarringar samt grupper med fyra och två stensättningar. Även vid gården Åbonäs finns en hällkista, ett röse, två domarringar och vid den äldre strandlinjen ett gravfält med ett trettiotal högar av yngre järnålderstyp. Runt gårdarna Sätthälla, Björka, Långaryd, Sutarp, Varvestorp och Mörbylund finns också talrika fornlämningsmiljöer från framför allt järnåldern.

Säby kyrka och bebyggelsen däromkring har länge varit centrum i dalgången. Den medeltida kyrkobyggnadens äldsta delar härrör från 1100-talet slut. De fyra valv som finns i kyrkan har slagits under 1400-talet och från samma tid är flera kalkmålningar, som tagits fram under senare tiders restaureringar. Under mitten av 1700-talet uppfördes kyrkans torn och kyrkan fick sin nuvarande form. Samtidigt tillkom två gravkor, det Witting-Rehbinderska gravkoret och det Wrangelska. Det förstnämnda gravkoret är unikt då det är möblerat som en rokokosalong. Kyrkorummet rymmer många värdefulla inventarier från medeltiden och framåt. På kyrkogården finns flera äldre gravvårdar.

Säby kyrka sedd från nordost

Kyrkbyn från nord-nordväst

I sockencentrumet finns kyrkstallar, skolhus, prästgård, f.d. ålderdomshem och ett flertal bostadshus med välbevarad 1800-talskaraktär. Av dessa bör särskilt nämnas den äldre huvudbyggnaden på Säby Norrgård med en intakt fasad från 1800-talets mitt. Bebyggelsen vid kyrkan har klassicerande fasad-

dekorationer och valmade gavelspetsar. Dessa dekorelement återfinns också på andra håll i Säbydalen.

Runt den gamla handelsgården Ådala i Säbydal uppstod vid sekelskiftet 1900 och under ett par decennier framåt en bebyggelseutveckling av framför allt bostäder. Men här finns även ett f.d. ålderdomshem, en lanthandel och butikslokaler. Bebyggelsen uppvisar ett heterogent mönster. Utmed stambanan har tidigare funnits en hållplats vid Ådala (Säbydal).

Säthälla gästgivaregård, troligtvis uppförd under 1700-talets mitt, har en ovanligt stor manbyggnad som påvisar den betydelse gästgivaregården haft för Säby med omland. Många är de resenärer som beskrivit gården och Säbydalen i sina reseskildringar, bl a Carl von Linné under sin svenska resa.

*Säthälla f.d.
gästgiveri*

Bland dalgångens många herrgårdar intar Gripenbergs slott en särställning. Slottet uppfördes på 1660-talet av CG Wrangel, även byggherre till Skoklosters slott i Uppland. Gripenbergs slott är ett av Sveriges största och bäst bevarade träslott. Det är sannolikt uppfört efter ritningar av Nicodemus Tessin d ä, som var verksam som arkitekt vid uppförandet av många samtida slottsbyggen i landet. Byggnaden karaktäriseras av fyra hörntorn, en ockragul träpanel med gråvita barockdekorationer i fasaden. Huvudbyggnadens mittparti kröns av en gavelformad fronton med det Söderlingska adelsvapnet. Till slottet hör två parallellställda flygelbyggnader från 1600- respektive 1700-talet. Den ena flygelbyggnaden antas vara flyttad från det intilliggande Mörbylunds säteri, där den varit huvudbyggnad. Till slottet hör flertalet uthus, ekonomibyggnader, f.d. underlydande torp, arbetarbostäder och en ladugård av imponerande storlek. En del av arbetar- och arrendatorsbostäderna har tillkommit under 1900-talets första hälft. Öster om slottet finns rester av stensatta terrasser som tillhört slottets park- och trädgårdsanläggning.

Cirka en kilometer nordväst om slottet ligger Griftakullen, en enskild begravningsplats med gravkor och gravvårdar för säteriets innehavare. Enskilda begravningsplatser är ej vanligt förekommande i landet.

Restads huvudbyggnad är uppförd i stram empire av liggande timmer under 1800-talets första decennium. Fasaden kröns av en gavelformad fronton i vars mitt en klocka finns placerad. Fasaden mot trädgården har senare försetts med en veranda. Byggnaden har vitmålad locklistpanel med flera klassicerande fasadelement. Till gårdsmiljön hör också uthus och ekonomibyggnader av varierande ålder och utförande och en större ladugård från 1929, en arbetarbostad från 1700-talet samt arbetarbostäder

från 1940-talet. En allé leder från väster fram till huvudbyggnaden. Ett flertal torp har hört till gården varav Dryllan och Kullen är två välbevarade exempel.

Göbergas huvudbyggnad är uppförd av liggande timmer omkring 1650, men fick sitt nuvarande utseende under den bogemanska eran vid 1700-talets mitt. Karakteristiskt för gårdsmiljön är huvudbyggnadens svängda fronton (jämför det intilliggande Botorp) och de två helt kvadratiska parallellställda 1600-talsflyglarna med tälttak. Huvudbyggnadens tak kröns av ett lanterninförsett torn med fyra urtavlor och sex klockor och dekorationer i form av olika adelsvapen med anknytning till släkter som bott och verkat på gården. Interiörerna har främst en prägel från andra hälften av 1800-talet. Huvudbyggnaden omges av en park med dammar anlagda under 1600-talet. Fram till gården leder alléer från flera håll. Ekonomibebyggelsen strax sydöst om huvudbyggnaden är huvudsakligen timrad och väl sammanhållen.

Oberga gård har en huvudbyggnad som är uppförd 1858 av liggande timmer med vitmålad locklistpanel och frontespis. Till gårdsmiljön hör flera välbevarade uthusbyggnader, bl a två timrade magasin med anor från 1600- och 1700-talen. På gården finns även en timrad visthusbod, stall, timrat "hemlighus" samt en större stenmurad källare med slagna valv. Gården omges av ett öppet odlingslandskap och stora hagmarker.

Åbonäs huvudbyggnad är uppförd 1865 av liggande timmer med locklistpanel på platsen för en äldre huvudbyggnad. Huvudbyggnaden är uppförd efter ritningar från A W Edelswärds "mönsterbok för lantmannabyggnader". Den i flera byggnadskroppar uppdelade fasaden har en rik utsmyckning av lövsågeridekorationer i det sena 1800-talets stileklekticism med schweizisk influens.

Åbonäs

Mot sjösidan finns en suterrängvåning. Interiörerna har flera fasta inredningsdetaljer sedan byggnadstiden. Gården omges av en stor park med trädgårdsmästeri, lusthus, paviljonger, arrendatorsbostad och ekonomibyggnader varav en del är timrade. Fram till huvudbyggnaden leder en allé.

Det kringliggande odlingslandskapet är storslaget med inslag av stora solitära lövträd. Landskapet i Säbydalen karakteriseras av låglänta odlingsmarker som utdikats genom etappvis sjösänkning av Säbysjön och Svartån. På flera ställen kan man avläsa, den gamla strandvallen, som särskilt väl framträder vid Traneryd.

På dalgångens sluttningar finns ännu ett öppet och väl hävdad odlingslandskap präglad av äldre tiders jordbruk. Inslaget av odlingsrösen, stengärdesgårdar och lövträd är stort. Kring vissa gårdsmiljöer bär flera träd hamlingsspår. Småvägarna i dalgången har karaktär av slingrande byväg genom kulturlandskapet.

Motiv för urval

Säbydalen är ett av länets mest komplexa och största sammanhängande riksintresseområden. Den stora koncentrationen av förhistoriska lämningar, framför allt från stenåldern, visar på områdets långa historiska kontinuitet och den kärnbyggd dalgången en gång utgjort i länet. Få områden i länet har allt sedan stenåldern och in i 1900-talet spelat en så central roll i en regionens utveckling.

Inom området - en utpräglad herrgårdsbygd - finns komplexa herrgårdsanläggningar från 1600 -- 1900-talet representerade - pedagogiska och goda exponenter för sin tids byggnadsideal (Gripenbergs 1600-talsanläggning med barockens stilideal, Göbergas homogena 1700-talsanläggning från sengustaviansk tid, Restads tidiga 1800-talsanläggning i stram empire, Åbonäs från 1860-talet som uppvisar en provkarta på 1800-talets nystilar och Traneryds 1900-talsherrgård i enkel 1920-talsklassicism). Detta ger området ett särskilt arkitekturhistoriskt värde för träarkitektur av högre ståndskaraktär. I bebyggelsens gruppering kring gårdarna går ännu väl att avläsa den sociala hierarki som en gång funnits på länets herrgårdar.

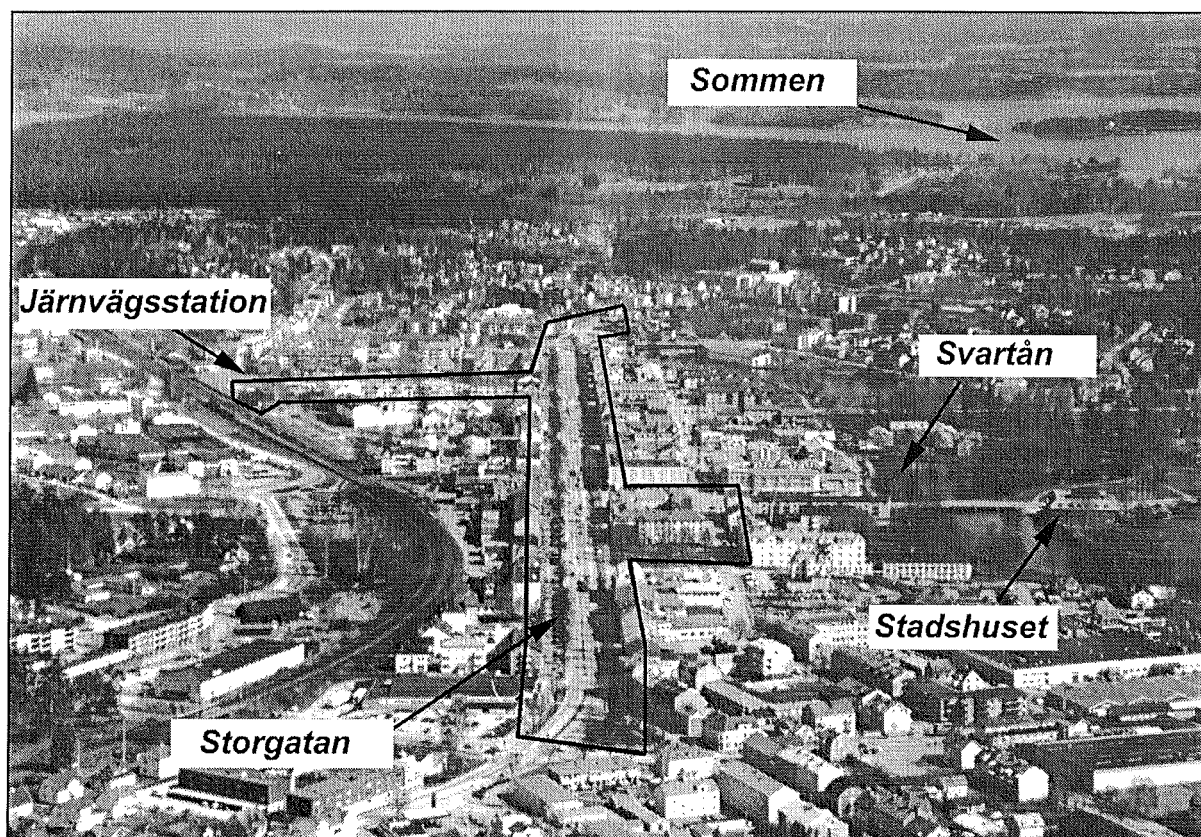
Bland länets kyrkobyggnader intar Säby kyrka en särställning med sitt medeltida ursprung, välbevarade interiörer och den prägel som sedan århundraden godsherrarna satt på kyrkans utsmyckning och utformning. Bevarandevärdena förstärks av den omgivande bebyggelsen som är synnerligen välbevarad med bl a kyrkstallar och för ett administrativt sockencentrum karaktäristiska bebyggelseinslag.

Ådala handelsgård är ett välbevarat exempel på det tidiga 1800-talets handelsgårdar på landsbygden. Fasaden är nästan intakt sedan byggnadstiden. Den intilliggande Sätthälla f.d. Gästgivaregård understryker områdets betydelse ytterligare tillsammans med den gamla landsvägen mot Eksjö som sträcker sig genom dalgången.

Landskapet har höga bevarandevärden och är av stor visuell betydelse för helheten i dalgången. Inslaget av ädla lövträd i landskapet i anslutning till gårdsmiljöerna är stort och kring några av dem finns riktiga parklandskap. För övrigt är dalgången ett av länets mer pedagogiska exempel på storskalig sjösänkning för att erhålla nya odlingsmarker.

Riksintresse nr 88, Tranås, Tranås kommun

RAÄ KATALOG - Motivering: Stadsmiljö, centrum för handel och industriella verksamheter som tack vare järnvägen utvecklades till stad och 1919 fick stadsrättigheter. *Uttryck för riksintresset:* Rutnätsplan med planterad huvudgata enligt det sena 1800-talets monumentala stadsbyggnadsideal, allé och stadsmässig bebyggelse från sent 1800-tal och 1900-tal. Järnvägsmiljö.

Stadsplanen i Tranås är särskilt intressant som exempel på det sena 1800-talets stadsplanering såväl utomlands som i Sverige, där rutnätsplanen användes flitigt.

Beskrivning

Tranås stad är ett bra exempel på en samhällsetablering som uppstått vid en äldre marknadsplats, Löfstads by under Tranås säteri, förbi vilken landsvägen (den gamla kungsvägen) hade sin sträckning. Från och med 1860-talet började byn att växa. Enkla handels- och hantverksgårdar byggdes utefter bygatan, som sedermera kom att utvecklas till nuvarande Storgatan. Från 1874, då södra stambanan öppnades förbi Tranås, började ett riktigt samhälle att ta form. Det växte i allt snabbare takt och 1882 blev Tranås köping. 1919 erhöles Tranås stadsprivilegier. Namnet Tranås stammar från säteriet Tranås, beläget vid Svartåns utlopp i sjön Sommen, från vilket tomtmark under 1860-talet börjat avsöndras invid Tranås kvarn. En tidig industrietablering med sågverk, snickerier och garverier uppstod vid kvarnen.

Tranås sena stadsetablering 1919 är ett av landets mer uttalade mönsterexempel på internationella tankegångar i stadsbyggande av mindre städer. Staden anlades efter monumentala stadsplaneideal med ett brett alléplanterat boulevardstråk som huvudgata rakt genom staden.

Från Ydrebron i norr, till Sveaplan längst i söder, dominerar rutnätsplanen stadsbilden med regelbundna rektangulära eller kvadratiske kvartersindelningar. I enlighet med de internationella förebilderna tillskapades ett torg i mitten av staden, som tillsammans med Brunnsparken invid den 1899 grundade AB Tranås Vattenkuranstalt bildade öppna platser i stadsbilden. Senare anlades Sveaplan i stadens södra del. Vid torget låg fram till och med 1950-talet stadens stadshus.

Järnvägsstationen uppfördes parallellt med järnvägen och som en monumental fondbyggnad i en av tvärgatornas förlängning. Bebyggelsen som uppfördes från 1880-talet och framåt utgjordes företrädesvis av enkla två- och trevåningshus av trä med putsade fasader och mycket enkla fasaddekorationer. Verandor på husen var ett vanligt inslag i stadsbilden. Ett par dominerande bankpalats av sten uppfördes omkring år 1900 då tilltron till stadens expansion var mycket stor.

Av Tranås ursprungliga bebyggelse återstår inte mycket. Kvarteren norra och södra Dalen i stadens norra del är dock så gott som intakta med flera välbevarade fasader sedan byggnadstiden. Ursprunglig bostads-/affärsbebyggelse återfinns också som enskilda objekt i kvarteren Norrmalm, Oden, Blixten, Västermalm, Örnén och kvarteret Södra Gyllenfors (Vattenkuranstalten).

*Bank- och ordenshus
längs den alléprydda
Storgatan i Tranås*

Motiv för urval

Riksintresset Tranås stad motiveras främst av de monumentala stadsplaneideal som präglat framväxten av staden. Få unga industristäder i landet, skapade genom järnvägens tillkomst, torde kunna uppvisa så renodlade internationella stadsplaneideal med allékantat boulevardstråk, öppna platser och en väl genomförd rutnätsplan i de centrala delarna av staden.

Trots att mycket av den ursprungliga bebyggelsen rivits så finns det i kvarteret Södra Dalen en väl sammanhållen bebyggelse från tiden omkring åren 1870 och 1900. Den utgör idag goda exempel på de enkla kombinerade affärs-, hantverks- och bostadshus som en gång uppfördes i Tranås. Enskilda värdefulla objekt återfinns även i andra kvarter utmed Storgatan.

Stadsmiljön har sammantaget höga bevarandevärden med sitt rika inslag av lövträd och är ett synnerligen representativt exempel på storslagna stadsplaneideal i en svensk landsortsstad.

ORDNYCKEL - ANVÄNDA BEGREPP

Agrarhistoria - Odlingslandskapets och jordbrukets historia

Avhysning - Att låta hemman bli utan åbo samt förlägga det under annat hemman, som svarar för dess utskylder

Boställsmiljö - Miljömässiga sammanhang kring det militära indelningsverkets boställen (militieboställen) med deras karakteristiska uttryck för rangskillnader mellan officerare, underofficerare och soldater. Alla tjänstemän hade boställen, som tjänsteförmån t ex länsmän.

Bruksmiljö - För Sverige och Finland unik tidigindustriell samhällsbildning med produktionsanläggningar, energiförsörjningssystem, förvaringsbodar, kontor, bostäder, ägarens statusanläggningar, mer eller mindre tydligt präglade av brukssystemets ekonomiskt-politiskt privilegierade ställning, patriarkaliska organisation m.m.

Brukssamhälle - *Industrimiljö* som utvecklats ur äldre *bruksmiljö* och därvid i sina uttrycksformer byggt vidare på dess sociala ambitioner, yrkestraditioner, självkänsla m.m.

Bykärna - En bys tätliggande gårdsbebyggelse med kringliggande ekonomibebyggelse .

Bymiljö - Bosättning av flera (minst två) intill varann belägna gårdar och tillhörande odlingsmarker med vissa marksamfälligheter och viss samverkan i arbetet. Framför allt avses här jordbrukets byar med sina, under äldre tider, täta slutna bykärnor och gemensamma brukningsformer. Med *kyrkby* avses bymiljö, med sockenkyrka men utan fullt utvecklat *sockencentrum*. Bybegreppet är inte enbart knutet till jordbruksnäringen, utan kan också förekomma i sammanslutningar som *hantverksby*, *gruvby* o s v. Bybegreppet är i praktiken upplöst, men är ett kameralt kvarlevande begrepp.

Centralbygd - Landskapsparti präglad av jordbruk allt sedan förhistorisk tid successivt utvecklat jordbruk, som till följd av ekonomiska och kommunikationsmässiga fördelar under lång tid dominerat intilliggande trakter, vilket bl a framgår av att gemensamma centralfunktioner (tingsplatser, huvudkyrkor, handelsplatser m.m.) förlagts till den till ytan begränsade centralbygden. Denna finns i ett slättlandskap eller i en dalbygd.

Dalgångsbygd - Landskapsparti präglad av långvarigt - i syd- och mellansverige ofta sedan yngre stenåldern - utvecklat lantbruk i en dalgång, vars byar och gårdar vanligen bildats under yngre järnålder/yngre medeltid och vars vägnät och sockenkärna m.m. vanligen kan följas tillbaka till medeltiden.

Ensamgård - Jordbruksfastighet, hemman, som inte tillhör by (jfr *Bymiljö*)

Ensädesbruk - Odling år efter år med säd på samma yta, korn varje år eller råg och sexradkorn växelvis.

Fornlämningskoncentration - Relativ förtätning av fornlämningar som exempelvis kan ha betydelse i en utvecklingskedja på platsen.

Fornlämningsmiljö - Miljö, vars kulturhistoriska betydelse främst beror på fasta fornlämningar, och deras inbördes läge.